

Nebile ÖZMEN (*)

KÜLTÜREL VE DİNÎ KODLARIYLA KOLEKTİF BELLEĞİMİZDE RUMELİ TÜRKÜLERİ

öz

Toplumun kolektif belleğinin oluşum ve aktarılma sürecinde, tarih, dil, din ve diğer tüm unsurlarıyla birlikte ve kültürel aidiyet bağı eşliğinde geçmiş, şimdi ve gelecek arasında bir sürekliliğin varlığı söz konusudur. Bu açıdan bakıldığında, Balkanlarda yüzyıllarca kâh birçok Türk boyu yaşamış, kâh Türk devletleri hüküm sürmüştür, yönetmiştir bu coğrafyayı. Böylelikle geçmişten bugüne Balkan toplumları ile Anadolu halkının ortak kültürel hafıza kodları birçok kültürel unsurla bütünleşmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa Osmanlının hâkimiyeti sırasında mimariden, günlük yaşantıya, yemeklerden, eğlence kültürüne, edebiyata, dinî yaşantıya kadar hemen her alanda kültürel alışveriş gerçekleşmiştir.

Bu çalışma ile yukarıdaki teorik temellendirme çerçevesinde Rumeli türkülerinden örnekler üzerinden, edebiyat sosyolojisi perspektifi ile Balkanların sosyo-kültürel hafıza kodları analiz edilmektedir. Bu bağlamda değerlendirilen türküler, içerdikleri kültürel motifler bakımından tasnif edilmiştir. Yer yer Anadolu türkülerini ile karşılaştırmalar yapılarak ortak temalara, olgulara ve farklılaşan yönlerine dikkatler çekilmektedir. Böylece Balkanlarda Türk kültürü ile ortak kültürel ve dini kodlar, türkülere yansıyan yönleri ile belirlenmektedir.

anahtar kelimeler

Kolektif bellek, Rumeli türkülerini, kültürel kodlar, dinî kodlar

abstract

Rumelian Folk Songs in our Collective Memory in Terms of Cultural and Religious Codes

Among the past, the present and the future, there exists continuity along with a connection of cultural belonging with all its elements like history, language and etc. in the formation and transfer process of the cultural memory of a society. Not only had numerous Turkish tribes lived in the Balkans, but also Turkish States ruled in the geography. This is why, now, collective memory codes of the Balkan communities and the Anatolian people stand out in an integrated form with many cultural elements from the past to the present. Cultural interaction came about in all areas from architecture to daily life, from cooking to entertainment culture, literature and faith especially during the time of Ottoman sovereignty.

This study makes an analysis of the socio-cultural memory codes of the Balkans under a perspective of literary sociology by taking samples of ballads from the Balkan geography within the framework of theoretical base mentioned above. For this purpose, the songs evaluated have been sorted out in terms of the cultural themes they include. You will also find occasional comparisons of them with Anatolian ballads in order to emphasize common themes, elements and diversified features. In this study the cultural and religious codes of the Balkans that are common to the Anatolian Turkish culture will be identified with their aspects reflected in the ballads.

keywords

Collective memory, Rumelian folk songs, cultural codes, religious codes.

Giriş: Rumeli ve Sosyo-kültürel Belleğimiz

*“... ileride oraların eski Türk memleketi olduğunu isbât için
“Halkiyat”ın canlı vesikalarına muhtaç olacağız. Eğer
bugün o vesikaları zabt ve kayıt edebilirsek, hiç olmazsa
felâketlerimizin hâtırasını saklayabileceğiz.”*

Fuad Köprülü

Bir toplumun kolektif belleği, o toplumun müşterek aidiyet referanslarına sahip oluşunu açıklayan önemli bir unsurdur. Ortak geçmişe referansla var olagelen sosyal olgular yine bu ortak geçmişe dayalı olarak varlığını sürdürmektedir. Bu bağlamda toplumun kültürel hafızası adeta ortak kaderi paylaşma duygusunun kaynaklarından (Bilgin, 2008: 36).

Bireysel boyutta bellek birey için bir nevi arşiv sayılır. Bunun gibi kültürel bellek de toplum için arşiv vazifesini ifa eder. Bireysel bellek ve kültürel belleğin oluşumu süreçleri de birbirlerinden tamamen bağımsız değildir. Kültürel bellek teorisyenlerinin öncüsü sayılan Halbwachs'a göre bireyin belleği sosyalleşme sürecinde vücut bulur. Bir yandan toplumun belleğinin oluşumunda bireyler etkili iken, diğer yandan bireyin belleğini toplum şekillendirir (1992:51).

Toplumun sosyo-kültürel hafızası aynı zamanda onu diğer toplumlardan farklı kılan kolektif hafızadır. Halkın gelenekleri, yaşam biçimi, edebiyatı ve diğer üretimleri bu hafızayı taşıırken, o toplumun özgünlüğünü de sergilemiş olur. Toplumsal bellek ortak sosyal tarihi, geçmişten miras alınan kültürel nitelikleri şimdinin gündelik hayatına taşır. Bu tarihi hatırlama ve yansıtma süreci kültürün yeniden üretimi ve dönüşümünde rol oynar. Toplumsal hafızanın sürdürülmesinde grupça hatırlama söz konusudur. Birlikte hatırlamanın gerçekleşmesi kültürel olgular, olaylar, ritüeller, gelenekler vasıtasıyla olup, onları da şekillendirir. Halbwachs'ın deyimiyle bu hatırlama aynı zamanda geçmişin yeniden tanımlanması ve inşasını da beraberinde getirmektedir(1992:46).

Connerton'a göre kolektif belleğin aktarımında en önemli rolü ortak anma törenleri ve ritüellere katılım sağlamaktadır (1999: 62-63). Gelenekler, atasözleri, toplumsal semboller, mimari ve diğer sanat eserleri, düğün törenleri, cenaze merasimleri, dinî ritüeller, kutlamalar, bayramlar başlıca kültürel hafıza taşıyıcıları olarak bu kapsamdadırlar. Böylelikle kültürel bellek, kültür kodlarının muhafaza edildiği alan olmaktadır.

Yüzyıllarca kader birliği içinde olduğumuz Balkan ülkelerinin, Rumeli diyarının halkları ile şu anda aynı vatan topraklarını paylaşmasak bile, hala aynı coğrafyada bulunmaktayız. İlişkilerimiz artarak devam etmekte ve ortak kültürel hafızamızı kâh sanatımızla, kâh gelenek ve göreneklerimizle, dilimizle; kısaca hayatın birçok boyutuyla geleceğe aktarmada ortaklıklar yaşamaktayız.

Öte yandan Osmanlı'nın Balkanlardan çıkmasından sonraki süreçte Balkanlarda baskı gören Müslümanların bir kısmı Osmanlı'ya sonraki dönemlerde de Türkiye'ye göç etmiştir. Dolayısıyla bugün hemen her Balkan ülkesinde Türkiye'de akrabaları olan kişiler bulunmaktadır. Bu süreçte Türkiye'ye gelen göçmenler ortak kültürel değerlerin fazlalığı nedeniyle bir uyum sorunu da yaşamamışlardır. Buradan bazı yeni nitelikler almışlar veya kendi bölgelerinden getirdikleri bazı değerlerle de buralara bir şeyler katmışlardır.

Rumeli Türkülerinde Kolektif Belleğimizin İzleri

Balkanlar etno-kültürel çeşitliliği nedeniyle sosyolojik araştırma alanları bakımından zengin ve önemli bir coğrafyadır. Türk kültürü ve Türkiye ile tarihsel, kültürel bağları bu verimliliğin Türkiye açısından önemini artırmaktadır. Bugün

Türkiye kültürü ile ortak kültürel motifleri taşıyan coğrafyalardan biridir Balkanlar. Osmanlı Devleti'nin Balkanlara taşınan kültürel mirası bölgede paylaşılmış, orada kökleşmiş ve zenginleşme sürecini sürdürmüştür.

Bu çalışmada Rumeli'deki Türk varlığının tarihsel sürecini anlatmak çalışmanın sınırlarını aşsa da Türk varlığının buralara ulaşması ile birlikte sözlü kültür unsurlarının kısa zamanda benimsenip yayıldığını belirtmekte yarar vardır. Bugün kültürel hafıza mekânları olmaları bakımından Osmanlı'nın Balkanlara kazandırdığı mimari eserler Türk-İslam kültürünün izlerini taşıyan somut kültürel miras örnekleri iken, türküler başta olmak üzere sözlü kültürel unsurlar ise somut olmayan kültür mirası olarak kültürel hafızada yer almaktadır. Kısaca, Balkanların Osmanlıların hâkimiyetine geçmesiyle birlikte, Balkanlardaki halkların yaşama biçimleri, gelenek ve görenekleri, kültürleri, bir yandan Türk dilinin yaygınlaşması, diğer yandan cami, hamam, medrese, tekke, türbe gibi Osmanlı mimari eserlerinin inşa edilmesiyle değişim sürecine girmiştir (Artun,2008: 151-152). Kültürel alışveriş sürecinde en belirgin dönüşümler şüphesiz folklor sahası başta olmak üzere (Yenisoy, 1996: 140), gündelik yaşama dair alanlarda gerçekleşmiştir.

Osmanlı'nın ortalama beş asırlık Rumeli hâkimiyeti sürecinde bölgede birçok Türk halk şairi yetişmiştir. Bunlara bir de Anadolu'dan giden şairler, âşıklar ilave olunca Rumeli türkülerindeki Anadolu'dan izleri, hatıraları, müşterek nitelikleri izah etmek kolaylaşacaktır. Bilhassa 15. Yüzyıldan itibaren Rumeli diyarına giden âşıklar, âşıklık geleneğini buralara taşımışlardır. Bu gelenek özellikle Müslümanlar arasında kabul görmüş ve Balkan coğrafyasındaki Balkan kültürüyle de zenginleşmiştir (Artun,2008: 152). "*Çeşitli tarikatlara bağlı dervişler, şeyhler gelerek tekkeler kurmuşlardır. Şehirlerde medreseler kurulmuştur. Medreselerde, tekkelerde yetişenler, Balkan divan edebiyatının ve Balkan Türk tekke edebiyatının temellerini atmışlardır. Balkanlarda doğmuş birçok şair de İstanbul'a giderek şöhret olmuşlardır.*" (Artun,2008: 152).

Nitekim Karacaoğlan, Kaygusuz Abdal gibi birçok Anadolu aşığı Rumeli diyarlarını dolaşmış, şiirlerinde Rumeli'ye dair temalar kullanmışlardır. Karacaoğlan'dan bir mısra buna en güzel örneği teşkil etmektedir:

Açup gönlümün kaygusun

Mushafı ver de okusun

Bülbül gibi şakısın

Sevdiğim Bosna güzeli

Balkanlarda din ve dil, etnisitenin öne çıkan göstergelerindendir. Bilhassa Türklerin azınlık konumunda oldukları ülkelerde etnik özelliklerine verdikleri ehemmiyet daha da artmaktadır. Bu durum, azınlıkların aidiyet vurgularının

daha kuvvetli olmasından kaynaklanabilmektedir. Bugün Balkan ülkelerinin hemen hepsinde Türklere ait basın yayın organları bulunmakta, bunlar dil başta olmak üzere, diğer kültürel öğelerin ve değerlerin yaşatılmasına katkı sağlamaktadırlar.

Bu açıdan türküler de, kültürün muhafazasında dil ve gelenekleri aktarma yoluyla sosyal tarih alanına malzeme taşımaları bakımından önemli fonksiyonlar icra etmektedirler. Söz konusu olan Rumeli türküleri olduğunda, onlar Balkan milletlerini birbirine bağladığı gibi Anadolu ile bağları da sağlamlaştırmış, kalıcı kılmıştır. Bu nedenle Rumeli türkülerini, Anadolu ile ortak kültürel hafıza taşıyıcılarından biri olarak kategorize etmek isabetli olacaktır.

Türkülerin gezgin ozanlar tarafından dile getirildiği bilinmektedir. Bu ozanlar, gezdikleri yerlerin kültürel öğelerini, yaşanan olayları adeta türkülerde yeniden canlandırmışlardır. Böylece türkülerin sadece aşığa ait eserler olmadıkları, beslendikleri kültürel artalanlarının bulunduğu anlaşılmaktadır. Üstelik halkın duygularını, yaşanmışlıklarını yansıtmak bakımından barındırdıkları kültürel kodlar ve sosyal hayata dair ipuçları bakımından da oldukça zengindirler.

Böylece, türküler en önemli hafıza mekânlarından olmaları yönüyle hafızanın başlıca taşıyıcılarından kabul edilebilir. Türkülerin kültürel hafızanın korunmasındaki öneminin yanı sıra, kına gecesi, düğün törenleri, âşık fasılları gibi ortamlarda icraları esnasında sosyal iletişim ve ortak duyguların paylaşımındaki önemi yadsınamaz. Kısaca türküler kültürel değerlerin nesilden nesile aktarılmasında riteül ortamı oluşturmaları yönüyle de büyük katkı sağlamaktadırlar. Bu şekilde hem üretim şekilleri hem de icra ortamları bakımından halkın içinde, halk ile birlikte varoluşlarını sürdüren sözlü kültür öğelerinin toplumun hafızasını yansıtmaya düzeyi elbette daha yoğundur ve doğrudandır. Zira âşıklar toplumun acılarını, umutlarını, özlemlerini gözlemler, dile getirir ve türküleştirecek yine halk ile paylaşır bunları. Âşıkların dile getirdikleri bir nevi tarihe şahitlikleridir. Gezip dolaştıkları yerlerin siyasal ve toplumsal olaylarına duyarsız değildirler (Artun,2008: 151). Bu olayları gözlemler ve yürek süzgeçlerinden geçirerek sanatsallaştırırlar. Sözün özü türküler üretildikleri ortamın, dönemin bağlamından bağımsız sadece ozanın, aşığın tasarımları değildir. Dönemin tarihini, kültürünü, dil özelliklerini, gündelik yaşantıları, seremonileri taşırlar. Bu anlamda âşık sadece bireysel aşklarını işleyen, konu edinen kişi değildir.

Rumeli Türkülerinde Kültürel ve Dinî Kodlar

Anadolu'dan Balkan ülkelerine, Rumeli diyarlarına taşınan âşıklık, oralarda köklü bir âşıklık geleneğinin temellerini atmıştır. Sonraki dönemlerde Balkanlı âşıklar İstanbul'a gelmiş, âşık kahvehanelerinde Balkan âşıklık geleneğinin örneklerini sunmuşlardır (Hafız, 1985:5-10).

Bir taraftan âşıklar Balkanları gezerek şiirler, halk hikâyeleri, türküler aracılığıyla Türk kültürünü yayarken diğer taraftan dervişler, Balkanlarda tekke ve zaviyeler açarak, dinî-tasavvufî şiirler söyleyerek bu kültürün bölgede kök salmasına katkıda bulunmuşlardır (Hafız, 1985: 5-10).

Balkanlara türkülerimizle taşınmış olan kolektif bellek aynı zamanda masallar ve diğer geleneksel folklorik formlarla da gerçekleşmiştir. Mesela Arnavutluk'ta yaşatılan Naşreddin Hoca'ya dair anlatılar bunlardan biridir.

Rumeli türkülerinin çoğunun konu itibarıyla kahramanlık türküleri olduğunu söylemek mümkündür. Bu bakımdan tarihsel veri yönünden zengin olup, kültürel bellek bakımından da taşıdıkları unsurlar bir hayli fazladır. Rumeli kahramanlık türküleri, serhat türküleri olarak da bilinirler. Bu türküler bazen savaşlarda mücadelelerde kaybedilenleri bazen de zaferleri kazanılanları dile getirmektedir. Yine kahramanlık türkülerinin en önemli özelliği siyasî tarih bakımından oldukça kapsamlı malzeme barındırmalarıdır.

Rumeli türkülerinde yer alan gündelik yaşama dair olgular Balkan coğrafyasının sosyal tarihini hafızalarımızda korumaktadır. Kişi adları, dönemin yer adları, kına gecesi, düğün gibi törenler, yeme içme alışkanlıkları, kılık kıyafetler, dinî hayata dair olgular, mersiyelerle övdükleri padişahlar, paşalar hakkında bilgi sahibi kılar bizleri.

Rumeli türkülerinin çoğu Türk Sanat Müziği nağmelerine yakın iken, bir kısmı da Türk Halk Müziği nağmelerine sahiptir. Bu konuda arşiv araştırması yapan Hamdi Hasan şu tespitte bulunmaktadır: "... birçok Rumeli Türküsünün sahibi Türk müziğinin en büyük bestekarı Hamamzade Hacı İsmail Dede Efendi olduğu söylenmektedir. Çünkü Dede'ye ait birçok eser ile bazı Rumeli türküleri arasında hiçbir ayırım yoktur." (Hasan, 1987: 15).

Rumeli Türkülerinin nasıl toplumsal hafıza taşıyıcılığı yaptığını Üsküp'te doğan ve çocukluğunun büyük bölümünü orada geçiren şair Yahya Kemal Beyatlı hatıralarında izah etmektedir. Yahya Kemal çocukluğunda lalasının kendisine Battal Gazi destanını okuyup, serhat türküleri söylediğinden, bu türkülerin kendisine nostalji verdiğinden bahsetmektedir (nakleden: Banarlı, 1965:7). Bu türküler, onu geçmişe götürmüş ya da geçmişi ona taşıyan bir hafıza vasıtası olmuştur.

Yüzyıllardır Balkanlarda süregelen çokkültürlülük ve çok dillilik ortamına da Rumeli türküleri şahitlik etmektedir. Günşen'in Plana'dan naklettiği türküler bu örneklerden bazılarıdır. 1893 yılında derlenen şu Debre türküsü Makedonca, Türkçe ve Arnavutça olmak üzere üç dillidir ve adı "kardeşlik, birlik türküsü"dür.

Imašlice, Belo hem crveno!

Aman Hamdi, Hamdi-aga,

Ti Kumriya, xhanëm, fol me mue (Arnavutça: Sen Kumriye, canım, söyle benimle)

Aman zboriso mene, (Makedonca: Aman söyle benimle)

Kız morisüle benimle!

Imašoči, Crnikakogrojze! (Gözlerin var, üzüm gibi kara)

Aman Hamdi, Hamdi-aga...

Imaš kosa, Bela kakosvila! (Saçların var, ipek gibi beyaz)

Aman Hamdi, Hamdi-aga... (Günşen,2009: 231)

Priştine çevresinden derlenen şu Kosova türküsü de üç dillidir:

Ma ki synin si filxhan, (Arnavutça: Fincan gibi gözlerin var,)

Ma ki vetllen si gajtan! (Arnavutça: Gaytan gibi kaşların var!)

Gel kızım, gel, Gel rica ederim!

Fol e kesh me gojë, (Arnavutça: Ağzınla konuş ve gül,)

Modorëmosmënga! (Arnavutça: Elleme beni elinle!)

Ja sam siroma, (Sırpça: Ben bir fakir,)

Ti si sirota, (Sen bir garip,)

Nemašnikoga, (Sırpça: Hiç kimsen yok)

O dušomoja! (Sırpça: Ah canım benim!) (Günşen, 2009: 232).

Bu türküler çok dilliliği yansıtılmalarının yanı sıra, sevgilinin tasvirine dair kullandıkları birçok ifade Anadolu türkülerinde de yer almaktadır. Bugün Balkan ülkelerinin dillerinde ortak kelime, kavram sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. Hatta kültür çeşitliliklerinin bir arada oluşunun bir sonucu olarak Rumeli’de bazı türküler Müslümanlar ile diğer din mensupları arasında ortaktır.

Mesela Balkanlardaki Türklerin bir kısmı Hıristiyan olan Gagavuzlardır. Yoğun olarak Romanya ve Bulgaristan’da yaşamaktadırlar. Ancak onların türkülerinde, ağıtlarında ve şiirlerinde de gerek Rumeli’deki gerekse Anadolu’dakiler ile birçok ortak niteliğe rastlamak mümkündür (Bali, 1997:69):

Bre gaziler yol göründü

Gene garip gönlüme (Bali, 1997:69).

Şeklinde başlayan Gagavuz türküsü şu Rumeli serhat türküsü ile benzerlik göstermektedir:

Hey gaziler yol göründü

Yine de garip serime (Bali, 1997:69).

Rumeli türkülerini daha çok, kahvelerde, çeşitli düğünlerde, merasimlerde, mahalli toplantılar vesilesiyle türkücü, düğüncü ve halk şairleri tarafından

söylenmiştir. Bu türküler aşk konularının yanısıra, yaşanan bazı olayları da dile getirmiş ve bunları nesilden nesile aktarmıştır. Yine Türk savaşları, kahramanlıkları ve bunlara duyulan sevgi ve ihtiram dile getirilmiştir. Öyle ki Türkiye’den bazı türküler kendi duygularını ekleyip benzer şekilde söylemişlerdir. Mesela Çanakkale Türküsü, Prizren’de söylenirken şu mısralar da eklenmiştir:

*Çanakkale içinde sıra sırasüğütler
Süğütler altında yatır babayiğitler.
Çanakkale içinde zincirli bunar
İçmenin be arkadaşlar zeirli sular (Hafız, 1975: 117).*

Bosna’da, Anadolu türküleriyle benzer yapıya ve oluşum sürecine sahip olan Sevdalinkalar incelendiğinde konu itibarıyla Anadolu türküleri ile birçok ortak niteliğe sahip oldukları görülür. Bir arada yaşamın kültürel unsurların kaynaşmasına yol açması sonucu Türkçe dışındaki Balkan dillerinde çok sayıda Türkçe kelimeye rastlanmaktadır. Sevdalinkalar da Boşnakçaya geçmiş olan birçok Türkçe kelimenin Boşnakçada korunmasını, hafızada kalmasını sağlamaktadır.

Bir örnek vermek gerekirse aşağıdaki dizelerde Türkçede de kullanılan, müezzin (*mujezin*), yatsıya (*jacija*), minare (*munare*), mahalle (*mahale*), Aziz Allah, Ramazan (*Ramazanske*) kavramları kullanılmaktadır.

*Kadmujezinsamunarejavlija
Da jacijanamahalepada.
“Aziz Allah” –svakotihošapće,
SamoAjša u konakuplaće.
PlaćeAjšamušepkeguste:*

GdjestenošiRamazanskepuste (Arslan, 2012: 75, Muhamed Žero, 2009; Sevdah Bošnjaka, Sarajevo’dan naklen).

Rumeli türkülerinde dil, kullanılan kelimeler ve nağme ortaklıkları dışında, ortak kültürel hafızamızı çağrıştıran başka hangi unsurların bulunduğu soruşturulduğunda asıl hazine ile o zaman karşılaşılacaktır. Zira Balkan halklarının bilhassa Osmanlı hâkimiyeti dönemlerindeki aşkları, yiğitlikleri, yaşadıkları felaketler, hasretleri, gurbetleri, kısaca acı ve sevinçlerle yoğrulmuş hayatları saklıdır ortak kültürel varlıklarımız ve değerlerimiz olarak. Bu türküler arasında tarihsel hafıza bakımından en zengin olanları ise şüphesiz kahramanlık türküleridir. Bunlar “*çeşitli şehir ve serhat kalelerinin fethini, savunmasını, düşüşünü, bu savaşlara katılan gazilerin mücadelelerini, kahramanlıklarını ve şehitliklerini dile getirmektedir.*” (Hasan,1987: 17).

Tarihi konu ve temalara sahip kahramanlık türküleri, duygulara ağırlık verseler de tarihsel gerçekliklerden kopmamışlardır. Türkülerdeki şahıslar tarihi gerçek kişilerdir (Hasan, 1987: 17). Bu türkülerde kahramanlık gösterenlere övgüler yer almakla birlikte, kazanılan zaferler sadece onlara maledilmemekte Allah'ın yardımı da hatırlatılmaktadır (Hasan,1987: 18).

Bu kahramanlık türkülerinde Osmanlıya ve Türk milletine hayranlığın yanı sıra, övülen padişahların, komutanların, paşaların cesaretleri, yiğitlikleri, şefkatleri, cömertlikleri, hoşgörülerini ve hamiyetperverlikleri öne çıkarılmıştır. IV. Murat, III.Selim, I.Mahmut, II. Abdülhamit Rumeli türkülerinde dile getirilmiş olan başlıca Osmanlı padişahlarındandır.

Sırpların Kosova'yı işgali üzerine Sultan Reşat'tan yardım istenen şu türküde aynı zamanda bu işgalle birlikte çiğnenen değerlere de hayıflanılmaktadır:

*Sultan Reşat pederimizden geldi telgram
Davranın evlatlarını koukuştı Biligrat
Arnautluk koukuştı yediden yetmişe
Devletim işaştımurtatların bu işe
Sırp aşçerlerilendoldi Kocovaovasi
Kurdun, kuşun, hayvanatın bozoldiyuvasi
Tellalarbağirdi: "Sırbınoldiburasi"
Sultan Reşat pederimis sen bizi kurtar
Verdiginidarey vermiyor çüffar*

...

*Prizren'de meşur cami Sinan Paşa
Binerler yukari, derler: "Kral Peter yaşa"
O mübarek kandillerimizi atarlar aş
Sultan Reşat pederimis sen bizi kurtar
Verdiginidarey vermiyor çüffar (Hafız, 1975: 122-123).*

Avusturyalıların elinden kurtarılan Niş'in kurtuluşunu anlatan şu kahramanlık türküsünde de, Anadolu türküleriyle ortak olan Türk kültüründen birçok öğe, birçok dinî motif bulunmaktadır. Ayrıca tarihi bir olayın tarihi belgelerdeki bilgilere paralel olarak sunulduğu görülmektedir.

*Bosna Vidin hem Sofiya gazileri yaşasın
Sedd-i İslâm oldu bunlar Hakkhatâdan saklasın
Üç kol olup gazileri aldılar Niş kal'asın
Hamdu-lillah kimi yeniden gene ser-haddoldı Niş*

*Sanma ey kâfir hemân senden Belğırad isteriz
Hem Tamışvar hem Budin hem bunca ser-hadd isteriz
Biz Muhammed ümmetiyiz Hakk'danimdad isteriz
Der Halilî çok şükür kim gamdan âzâdoldı Niş(Hasan, 1987: 99).*

Şu Budin türküsünde tarihi olayların yanısıra yine birçok toplumsal unsur vardır. Budin'in kaybedilmesinin yarattığı derin üzüntüler halkın diline, türkülerine yansımıştır. Bu türkü aynı zamanda sosyal tarih bakımından çok zengin veriler içermektedir. Mesela Cami şehrin sembolü olarak görülmüş, camilerde namaz kılınamaması şehrin işgalinin belirtisi olarak sunulmuştur. Camileriyle, çarşısıyla dönemin şehir tasviri de türküde yer almaktadır.

*Çeşmelerde abdest alınmaz oldu
Camilerde namaz kılınmaz oldu
Mamur olan yerler hep harab oldu
Aldı Nemse bizim nazlı Budin'i
Budin'in içinde uzun çarşısı
Orta yerde Sultan Ahmed Camisi
Kabe suretine benzer yapısı
Aldı Nemse bizim nazlı Budin'i
...
Cebhane tutuştu aklımış şaştı
Selatin camiler yandı tutuştu
Hep sabi sübyanlar ateşe düştü
Aldı Nemse bizim nazlı Budin'i
...
Kible tarafından üç top atıldı
Perşembe günüydü güneş tutuldu
Cuma günüydü Budin alındı
Aldı Nemse bizim nazlı Budin'i (Kunos, 1978: 24-25).*

1898 Teselya (Yunanistan) muharebesini anlatan şu destanda, savaşın geçtiği yerden, hazırlık ve savaşın bitimine, zafere kadar büyük bir titizlikle tasvir edilmiştir tüm süreç.

*Sene bin üç yüz on içinde
Muharebeye kalktı bütün Yunan'ı*

Gördü Osmanlılar daim başında
Cigerinden boşaldı kıpkızıl kanı.
Gâziler zümresi oldular hazır
Ethem Paşa idi anlara nâzır,
Osman Paşa da var idi misâl-i Hızır
Acele keşf etti fikr-i düşmanı.
Kuşattı İslamlar sol ile sağ
Bellerinde var idi gayret kuşağı,
Kahramanlar en önde çekti sancağı
Alasonya oldu kavga meydanı.
Yüz elli bin asker ilmiyle âmil
Var yanlarında keşf u hamâil
Haydar Paşa idi sancağı hâmil
Düşman başına döktü tufânı(Hafız, 1985: 115-116).

Yeniçerilerin III. Selim'i tahttan indirip öldürmeleri üzerine yakılan türkünün bazı mısraları şöyledir:

Uyan Sultan Selim uyan
Diba yasdıklara dayan
Yeniçeri kulun yayan
Nice gider Vidin üstüne
Kıkarsun yeşil bayraklar
Görelim tuğu sancaklar
Yeniçeri hem yamaklar
Nice gider Vidin üstüne
Yeniçeri gel demezler
Biz içeri almazlar
Büyük toplar balyemezler
Nice patlar Vidin üstüne (Hasan, 1987: 107).

IV.Murat'ın ölümü üzerine ağıtlar yakılmış, bu ağıtlarda kimi zaman Sultan Murat'ın ağzından verilen,seferin düzenlendiği yerlerle vedalaşması ve halkın padişaha olan yürekten, samimi sevgisi dile getirilmiştir.

Sultan Murad eydur işbu cihanda

*Çün bana kılmadı beyler elveda
Bukıldı kametim döndü kemane
Vezirlerim has kullarım elveda.
Ardımca yürüdü zülülü melekler
Aksine devridiçarhı felekler
Yeniçeri sipahiler solaklar
Yanımcı yürüyen kullar elveda.
Alayımda cümle beyler dizilsin
Hep kullarım esnamla yazılsun
Tabudum düzölsün kabrim kazılsın
Seyrettiğim yüce dağlar elveda*

*Ardımda sıra dizildi köçekler
Önümce sıra edildi beyler
Çöller içre kuruldu otağlar
Seyrettiğim Bağdat çöller elveda (Hasan, 1987: 136-137).*

Sosyal tarih içerikli Rumeli türkülerinin bir kısmı da dönemin meşhur eşkıyaları üstüne yakılan eşkıya türküleridir. Bunlardan en çok bilineni Debrelî Hasan Türküsüdür. Debrelî Hasan, Drama'da yetişmiş halkın sevdiği ve Makedonya dağlarında hüküm süren bir eşkıyadır. Drama köprüsünü haksızlıklarla para kazanan zenginlerden aldığı paralarla yaptırmıştır.(Salim, ty: 10). Halk onun faaliyetlerini tasvip etmektedir ki aşağıdaki türkü onu övmekte ve bir kahraman misali yüceltmektedir.

*Drama çüprüsünümore Hasan
Gece mi ceçtinmore Hasan
Gece mi ceçtin?
Ecel şerbetini more Hasan
Ölmeden içtin
Anandan babandan more Hasan
Nasıl vazceçtinmore Hasan
At martini more Debrelî Hasan
Dağlar inlesin
Drama hapsanesinde bre Hasan
Namin sülensin... (Hafız, 1975: 139).*

Debreli Hasan kadar meşhur olan diğer bir eşkıyada III. Selim'e başkaldıran Pazvandoğlu'dur. Onun da yiğitliğini öven türküler yakılmıştır Rumeli'de:

*Pazvandoğlu biner küheylan ata
Haracımızabt iden bu hasmı mukata
Vidinkulcazları baban meteriz kazar
Aman Padişah aman ne etdim sana
Üc yüz bin asker baba gönderdi bana
Askerin içinde yirmi dört Vezir
Anlar yağmacıdır baba varmazlar kana
Alu Padişah dedikleri baba sen Vezir girdi oda (Hasan,1987: 101).*

Eşkıyalar dışında halkın diğer kahramanları da bulunmaktadır. Şehitler, gaziler, vatan uğruna, din uğruna fedakârlık yapanlar, halka iyilik yapanlar da sık sık türkülerde destanlaştırılmışlardır. Bu kahramanlara türküler, ağıtlar yakılması, övülmeleri halkın vefakârlığının ve civanmertliğinin belgeleridir. Yugoslavya'da şehit düşen kahraman Panca için yakılan türkü bu konuda önemli bir örneği teşkil etmektedir. Türküde Panca'nın şehitliği yüceltilmektedir. Şehit olduğu tarihin de kaydedildiği türküde, şehitlik, gazilik, cennet gibi Türk-İslam kültüründeki birçok dinî öğeye rastlanmaktadır ki, bu öğeler ortak hafızanın neredeyse en kalıcı öğeleri olarak Anadolu'daki edebiyat eserlerinde, türkülerde, ağıtlarda da sıkça kullanılmıştır.

*Be gaziler bilin küffar elinde
Zerre korkmadı canı Panca'nın
Ahiri gezerken gaza yolundan
Al kana boyandı kolu Panca'nın
...
Kahraman misali idi dünyada
Söylenirdi yanık gibi kalede
Çünkü şehit düştü cennet-i alada
Güller donansın yanı Panca'nın
...
Şahsuvar oğluna haber olundu
Ertesi gün cenazesi kılındı
Tarihin yazıldı kabre konuldu
Bin doksanda başsız teni Panca'nın
Haylıgezdiecelini bulunca*

*Tabburcılarmedhinsoylerolunce
Zayı olmaz kıyamete varınca
Dnyalardurdukca namı Panca'nın*(Hasan, 1987:155-156).

Rumeli türkülerinde en fazla bahsedilen kahraman şüphesiz Plevne kahramanı Osman Paşa'dır. Osman Paşa o denli meşhurdur ki Plevne türküleri Türkiye'de, Balkanlarda, Kırım, Kerkük, Kazakistan gibi birçok diyarda söylene-gelmıştır (Önal, 2011:23). Bunlardan sadece bir mısra örnek verilebilir:

*Karadeniz akmam dedi
Ben Tuna'ya bakmam dedi
Yüz bin Kazak gelmiş olsa
Osman Paşa korkmam dedi* (Kunos, 1978:28).

Anadolu Türkleri arasında yaygın olan, sıkıntılı zamanlarda Hızır'ın veya evliyaların yardıma çağırılması olgusuna Rumeli türkülerinde de rastlanmaktadır. Şu türküde ortak kültürel hafızada yer edinmiş olan Türk halk aşığı Karacaoğlan, bu olgulara dikkati çekmektedir:

*Gelen Ahmet Paşa'm kendidir kendi
Altmış bin dal kılıç,küsuru hindi
Kaçma kâfir kaçma ölümün şimdi
Hacı Bektaş Veli kalkmış geliyor
Şevketli Efendim, Sultanım Vezir
Altmış bin kılıçlı yanında hazır
Deryalar yüzünde boz atlı Hızır
Benliboz'a binmiş o da geliyor
Karacoğlan der ki burda durulmaz
Güleç yüze tatlı söze doyulmaz
Gökteki yıldızdan çoktur sayılmaz
Yedi iklim dört köseden geliyor*(Birinci, 1987: 51).

Gündelik hayatın, savaş, felaketler gibi büyük olaylarına nispeten daha ufak ve gündelik sayılabilecek, aşk, ayrılık, gurbet gibi sınırlı meselelerini dile getiren Rumeli türkülerinde de kültürel ve dinî birçok kod ile karşılaşılacaktır. Bu türküler sevda, ayrılık, gurbet, kına gecesi, gelin kaynana atışmaları ve benzeri temalara sahip olan türkülerdir.

Şu sevda türküsünde âşık derin aşkını anlatırken İstanbul ve Üsküdar ile süslemiştir türküsünü. Türküde Anadolu'daki sevda türkülerinde de yer alan aşk acısını, kurşun yarasına benzetme unsuru kullanılmıştır.

*Stanbol'denÜşçüdar'ınarasi hey aman aman
Yakti beni cüzlerinin karasi
Bende-biçak sende kurşun yarasi
Ne sebepten efçar senden, gam benden
Nasıl ağlayayım da ben dilber anam
Çençlik gitti elimden (Hafız, 1975: 121).*

Anadolu türkülerinde de sevdiğine penceresinin önünde serenat, bu şekilde yalvarma, dinî motifler ve yeminlerle yapılmaktadır:

*Bir taş attım dereye
Kız çıktı pencereye
Kız Alla'ni seversen
Al beni içeriye (Hafız, 1975: 119).*

Anadolu türkülerinde olduğu gibi âşık için çok zor da olsa sevdiğinden sevdasına karşılık alamayınca onu Allah'a havale etme, türkülerde görülen olgular dandır. Rumeli türkülerinde de bu tür beddualar yer almaktadır.

*Güzel sana bir niyaza gelmişim
Dinlemezsen Hak muradın virmesün,
Gül yüzünü gören kulun olmuşum
Redidersen Hak muradın virmesün (Hasan,1987:49).*

Ancak yine de Anadolu'daki âşıklar gibi Rumeli âşıkları da sevdiklerine karşı vefakârdılar. Sevgileri geçici değildir. Ölünceye dek bağlılık söz konusudur:

*Kadı kızı müftü kızı
Sen allar giy ben kırmızı
Camilerde cenazemi
Kılınca severim seni(Hasan, 1987: 55).*

Rumeli türkülerinde de ayrılık, gurbet tıpkı Anadolu türkülerindeki gibi aşığın belini büker:

*Tutamadım ben bu yerde bi vatan
Yastığımcülli, yorganım tiçen
Bu ayrılık benim belimi büken*

*Yar büken aman aman
A ayrı düştüm ben vatanımdan
Evimden dostomdan (Hafız, 1975: 120).*

Şu Üsküp yöresi türküsünde ayrılık aşığının ölüm sebebidir:

*Ceviz idim kopardılar dalımdan
Cahil-idim ayırdılar yârimden
Ben korkarım ayrılıktan ölümden
Söyle doktor söyle ölecek miyim
Ölmeden önce yarimi görecek miyim (Nuş, 1988: 79).*

Sevdiği ile ayrılıktan Rumeli türkülerinde kader sorumlu tutulmakta, hatta yaratıcıya saygıdan olacak ki kaderi yazan Allah değilmiş gibi, “kaderi yazan katip”e sitem edilmektedir. Hatta kaderin elinden yine hakka sığınılmaktadır. Anadolu türkülerinde de felek, kader olgusunun ele alınış şekli tıpkı Rumeli türkülerindeki gibidir (Özmen, 2012:17).

*Sevda özce belâ imiş bilinsün
Kimi yardan kimi candan ayrıldı
Halime bakup bir hoş ibret alınsun
Felek beni yardan beni candan ayırdı (Hasan, 1987:203).
Yazan katip yanlış yazmışyazımı aman aman
Yazan çatip kara yazmışyazımı aman aman
Minetilen açamadım yüzünü aman aman
Hak nasip etsin görebilsem yüzünü aman aman (Hafız, 1975: 121).*

Batı Trakya Türk geleneğinde akraba ile evlenmek ayıp ve günah sayılır. Yani İslam’da kendisiyle evlenmenin caiz olduğu, amca, dayı, hala, teyze çocuklarıyla evlenmek Batı Trakya geleneğinde haram sayılmaktadır. Zeynep akra-basına âşık olmuş ve ona kaçmıştır. Halk da Gümülcine yöresine ait şu türküyü yakarak Zeynep’i yadırgamıştır. Oysa Anadolu’da böyle bir geleneğe pek rastlanmamaktadır:

*Ev ardında popara
Selam söyle mohtara
Hacı Ali’nin bir kızı
Salmanlı’yamostara
Dayanılır mı Zeynebim
İnanılır mı (Dede, 1978:74).*

İskeçe yöresine ait şu türküde meydana gelen olay çetelerin eline düşen gencin dilinden annesine anlatılmaktadır. Türkü bir sosyal olgu olarak o dönemdeki çeteleri ve yolaçtıkları olayları yansıtmaktadır:

*Evden çıktım annem başım selamet
Bozoğlan'a vardım koptu kıyamet
Yandım anneciğim yandım ben senin elinden
Kurtulamadım anneciğim çetelerin elinden (Dede, 1978: 76).*

Balkanlarla Rumeli ile ortak geleneklerimizden biri olan kına gecesi törenlerinde söylenen ve Anadolu'da gelin ağlatma türküleri olarak da bilinen türkülerde yeralan olgular, motifler büyük oranda aynıdır. Kuzeydoğu Bulgaristan'dan derlenmiş olan türkülerden birkaç örnek verilebilir:

*Kahve içtim filcandan balam
Kenarları mercandan
Kız ben seni seviyorum, balam
Hem yürekten hem candan
Evimi yıktın, belimi büktün,
Canımı yaktın oy nereye?
Evimi yıktın, belimi büktün,
Canımı yaktın kız nereye? (Paşaoğlu, 2007:173)*

Şu Rumeli kına gecesi türküsü, birkaç ufak değişiklik ile Türkiye'de çok yaygın bir şekilde, günümüzde de söylenmektedir:

*Kızılıklar oldu mu,
Çinilere kondu mu?
Yolladığım mektuplar,
Yarım seni buldu mu?
Mendili eline mendil verdim cebine
Kara kına yollamış yar benim ellerime
Mendilim var mendilden,
Ben annamam bu dilden.
Gözlerim yolda kaldı
Nazlı yari beklerken (Paşaoğlu, 2007:175)*

Anadolu'da gelin kaynana atışmaları tarzında söylenen türkülere Rumeli'de de rastlanmaktadır. Üstelik bu türkülerdeki gelin kaynana motiflerine yüklenen nitelikler Anadolu'daki gibidir:

*Atej başı tuz taşı
Yedi gün bulgur aşı.
Teneşire yaraşır,
Kaynanamın kır başı (Paşaoğlu, 2007:179).*

Osmanlı'nın son dönemlerinde toplumda yaşanan açlık ve sıkıntıları yansıtan, yöneticilere sitem içeren Anadolu türkülerinin benzerlerine Rumeli'de de rastlanmaktadır:

*Eger ben bu açlıkla ölürsem
Baklavadan bana türbe yapsunlar
Eger ben bu açluğ-ıla ölürsem
Pazı pitesinden tabut yapsınlar
....
Eger ben bu açluğ-ıla ölürsem
Pişmiş hazır koçı imam kılsunlar (Hasan,1987: 486).*

Şu Rumeli türküsü toplumdaki bazı uygulamaların gelenekler adına veya din adına tartışıldığını, o dönemlerde de gündelik yaşama dair olguların dinen caiz olup olmamaları bakımından değerlendirmeye tabi tutulduğunu göstermektedir. Âşık'ın tanburasını eleştiren, dinî değerlere aykırı bulan bir sofuya âşık yine türkü ile cevap vermektedir:

*Tanburanın iki teli var
Bre hey sofi Tanrı kuli
Bülbülmüdür bana yar
Tanburam sana n'eyledi
...
Sana abdest alma dimez
Hem sencüleyin zarar itmez
Sana namaz kılma dimez
Tanburam sana n'eyledi(Hasan, 1987: 485).*

Sonuç

Türkiye'de hemen her Türk çocuğunu Rumeli nağmeleriyle ilk tanıştıran, müzik derslerinde öğretilen Plevne Marşı'dır. Sonra Vardar Ovası söylenir ve sürüp gider. Böylelikle Rumeli türkülerinin dilden kulağa, oradan kalplere ve hafızaya, hatıralara yolculuğu başlar.

Balkanlarda Türk-İslam unsuru azınlık durumda olsa da, bölgenin kültürel hafızasında büyük katkısı olan Rumeli rengine boyanmış Türk İslam kültürünün varlığını sürdürmesi ve gelecek nesillere aktarılması bakımından mühim toplumsal hafıza taşıyıcıları olarak Rumeli türkülerinin tahlil edilmesi önem arzemektedir.

Birçok kültürel ve dinî kodun ortak olduğu bu hafızanın nakledilmesi için hatırlatılması gerekir. Hatırlama için araçlar ve mekânlar gereklidir. Sözlü kültürün önemli bir unsuru olan türküler de bu araçlardandır. Türküler hem kültürel hafızanın üretildiği bir alan, hem de zaman geçip de yaşatıldıklarında da hafızanın taşıyıcıları görevini üstlenmektedir.

Sosyolog P.Sorokin'e göre "*her sanat türü, içinde bulunduğu kültür tipinin zihniyetinin bir ürünüdür... Başka bir deyişle sanat, yarattığı döneme damgasını vuran kültürel zihniyetin estetik olarak cisimleşmesidir.*"(nakleden:Ulusoy, 1993:253). Her sanat eseri, edebiyat eseri mutlaka içerisinde teşekkül ettiği toplumla dinamik bir ilişki içindedir. Kâh topluma bir şeyler katmakta, dönüşümler kazandırıp geleceğe dair perspektifler kazandırmakta, kâh fikirler vermekte, geçmiş hatırlatmakta, köklere atıflarda bulunmakta sosyo-kültürel hafıza aktarımına aracı olmaktadır. Rumeli türkülerinin taşıdığı zengin hafıza kayıtları da bu bağlamda değerlendirilmeleri ve daha derin ve tarihsel, sosyolojik bağlamlar çerçevesinde incelenmeleri elzem görünmektedir.

Toplumun mazisini hatırlaması bireyin kendi geçmişini hatırlaması gibi değildir. Birey hatırladığı geçmişe bizzat şahit olmuştur. Toplumun geçmişini hatırlaması için, geçmişteki değerlerini taşıyabilmesi için şahitlik yapacak olgulara ihtiyaç vardır. İşte Rumeli türkülerini bir nevi Balkanlarla ortak geçmişimizin şahitleridir, hafıza aktarıcılarıdır. Ve bu şahitlik o kadar verimli ve bereketlidir ki bu konuda her bir Rumeli türküsü için ayrı birer çalışmaya yapmaya değerdir. Zira adeta Balkanlar'daki sosyal hayatın tasvirini sunan birçok kültürel ve dinî kod, bu çalışmada kullanılan türküler aracılığıyla kısmen analiz edilebilmiştir.

Sözlü kültür ürünü olan türküler ancak kolektif bellek ile geleceğe, bugünlere taşınmıştır. Şayet kolektif bellekte yer edinmeselerdi yok olup giderlerdi. Bellekte yer bulmaları ise bellekte karşılıklarının olduğunun göstergesidir. Yani kültür öğeleri (dil, din, sanat, gelenek, görenek vb) birlikte kolektif bellekte birbirini besleyerek saklı kalır, muhafaza edilir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Rumeli türkülerini tarihten günümüze varlığını sürdüren, çok mühim kültürel hafıza alanları oldukları gibi, görülen o ki Anadolu ile ortak olan kültürel mirası, belleği geleceğe de taşıyacak, bu ortak kültürün izlerini payidar kılacak sanat eserleridir.

Notlar

(*) Yrd.Doç.Dr., Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi.

Kaynaklar

- Arslan, M. & Şaşmaz Ö. (2012), "Boşnak Halk Edebi Ürünü Sevdalinkalarda Türkçe Unsurların İncelenmesi", *Turkish Studies*, Volume 7/2 Spring 2012, 71-97.
- Artun, Erman (2008), *Âşık Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul, Kitabevi Yayınları.
- Balı, Muhan (1997), *Ağıtlar*, Ankara, Kültür Bakanlığı.
- Banarlı, Nihat S.(1965), "Yahya Kemal'in Tarih Düşünceleri", *Hayat Tarih Mecmuası*, Cilt 2, Sayı 11, Aralık 1965.
- Bilgin, Nuri (2008), "Geçmişin Araçsallaştırılması: Tarih ve Kolektif Bellek II.", *Toplumsal Tarih*, 2008, sayı 174, 34-40.
- Birinci, Necat (1987), *Kahramanlık Şiirleri Antolojisi*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Connerton, Paul (1999), *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, (çev.Alaeddin Şenel), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Dede, Abdürrahim (1978), *Batı Trakya Türk Folkloru*, Ankara, Kültür Bakanlığı.
- Günşen, Ahmet (2009), "Dil Etkileşimi Açısından Makedonya ve Kosova Türk Ağızları", *Turkish Studies*, Volume 4/ 8 Fall 2009, 225-254.
- Hafız, Nimetullah (1975), *Prizren Türk Halk Edebiyatı Metinleri ve Ağız Hususiyetleri*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Halbwachs, Maurice (1992), *On Collective Memory*, (çev.L.A.Coser). Chicago, The University of Chicago Press.
- Hasan, Hamdi (1987), *Saray-Boşna Kütüphanelerindeki Türkçe Yazmalarda Türküler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Köprülü, Fuad (1962), *Türk Saz Şairleri*, Cilt 3., Ankara, Milli Kültür Yayınları.
- Kunos, Ignaz (1978), *Türk Halk Edebiyatı*, (Hazırlayan: Tuncer Gülensoy), İstanbul, Tercüman Gazetesi Yayınları.
- Nuş, Aluş (1988), *Rumeli Türküleri*, Priştine, Tan Yayınevi,.
- Önal, M. Naci (2011), *Plevne Türküleri*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi.
- Özmen, Nebile (2012), "The Entwining Cultural Elements: Religious Motifs In Secular-Themed Turkish Folk Songs", *IIB International Refereed Academic Social Sciences Journal*, Year 2012, Volume: 4, 5-61.
- Paşaoğlu, Sibel (2007), "Kuzeydoğu Bulgaristan'ın Deliorman (Ludogoriye) Bölgesi Etnik Türklerinde Kına Türküleri", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:9, Sayı: 2, 2007, 165-182.
- Salim, Reşit & Osman H. Arda (ty), *Öyküsüyle Notasıyla Batı Trakya Türküleri* (yy).
- Ulusoy, Demet (1993), "Sanat sosyolojisinde Temel Yaklaşımlar", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1993, cilt 10, Sayı 1, 247-259.
- Yenisoy, Hayriye S. (1996) "Bulgar Folklorunda Türk Folkloru Etkileri", *Bilgi*, Sayı 2, 1996 Yaz, 140-146.